

Лариса Шаповал
(Полтава)

ДОЛЯ ЛЕМКІВ В УКРАЇНІ (ПОЛТАВЩИНА) У 40-х РОКАХ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ПИТАННЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті висвітлено регіональний аспект переселення лемків з історичної батьківщини на Лівобережну Україну – у Полтавську область, трансформацію їхнього способу життя та традиційної культури в 40-х роках ХХ – на початку ХХІ ст. Наголошується, що сьогодні кількість монографій, спогадів, публіцистичних видань, збірок документів і науково-теоретичних праць з історії та культури лемків є чималою. На основі архівних матеріалів та спогадів нащадків лемків, що були примусово переселені на Полтавщину, підготовлено історико-етнографічний нарис. Виокремлено, що Перший міжрегіональний фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини», на якому запалала перша лемківська ватра на Лівобережній Україні, підтвердив, що Полтавщина сьогодні є лідером лемківського руху.

Ключові слова: лемки, етнографічна група, переселення, архівні матеріали, традиційна культура, лемківська культура, фестиваль, церква, одяг, житло, село.

The author describes the regional aspect of the migration of lemky from their historical native land to the left side of the river Dniper in Ukraine – to the Poltava region, transformation their way life and traditional culture in 40 years of the XX century – to the beginning of the XXI century. The author writes that there are many monographs, memories, editions, documents and popular-scientific literatures about the historical and cultural life of lemky. Based on the archives documents

and recollections the historical and ethnographycal essay was prepared. This essay describes the life of people from Western Ukraine. The author pays attention that today Poltava is the leader of lemky's movement.

Keywords: *lemky, ethnographycal group, archives documents, traditional culture, festival, church, clothes, house, village.*

В статтє освещен региональний аспект переселення лемков с исторической родины на Левобережную Украину – в Полтавскую область, трансформация их способа жизни и традиционной культуры в 40-х годах XX – начале XXI в. Акцентируется, что сегодня количество монографий, воспоминаний, публицистических изданий, сборников документов и научно-теоретических работ по истории и культуре лемков достаточно большое. На основании архивных материалов и воспоминаний потомков лемков, которые были насильственно переселены на Полтавщину, подготовлен историко-этнографический очерк. Отмечено, что Первый межрегиональный фестиваль лемковской культуры «Барви Лемківщини» («Краски Лемковщины»), где зажглась первая лемковская ватра на Левобережной Украине, подтвердил, что Полтавщина сегодня является лидером лемковского движения.

Ключевые слова: *лемки, этнографическая группа, переселение, архивные материалы, традиционная культура, лемковская культура, фестиваль, церковь, одежда, жилище, деревня.*

Лемки є західною карпатською етнографічною групою українського народу. Вони займали територію на схилах Східних Бескидів між ріками Сян і Попрад на захід від річки Уж. За сучасним адміністративно-політичним поділом Лемківщина – гірська частина південно-східної Польщі (від рік Солинка і Сян на сході до рік Попрад і Дунаєць на заході), північно-східна гірська частина Словаччини (від кордону України до річки Попрад), західна частина Закарпатської області («трикутник» від с. Ужок на північ, м. Ужгорода на південь до річки Боржава, на сході – Великоберезнянський, Перечинський, частково Свалявський, Мукачівський, Іршавський та Ужгородський райони). Основна частина – північна Лемківщина – належить до Польщі, а південно-східна – Пряшівщина – до Словаччини.

У середині ХХ ст. (1944–1947) лемки перенесли найбільшу трагедію за всю свою історію – насильницьке виселення з рідних земель на територію УРСР та на північно-західні землі Польщі. Понад півстоліття на цю тему в радянській історіографії було накладено табу. Радянська влада не допускала іншого тлумачення історії, окрім того, яке збігалось з офіційними партійними документами. Перші наукові дослідження про лемків знаходимо в друківаних працях початку ХІХ ст. Спеціальні етнографічні дослідження з'явилися в 40-х роках ХІХ ст. і належать членам літературного гуртка

«Руська трійця», зокрема І. Вагилевичу [1]. Протягом наступних десятиліть ХІХ – ХХ ст. авторами публікацій і видань про Лемківщину були вчені багатьох країн – Польщі, Словаччини, Чехії, Румунії, Угорщини. Матеріальну культуру лемків досліджували польські етнографи: М. Хилінський, С. Удзеля, І. Коперницький [2]. Значний внесок зробили Ю. Тарнович [3], М. Кугутяк [4], І. Оленич [5], І. Красовський [6], Д. Солинка [6] Г. Капустян [8], В. Сергійчук [9]. Значний доробок у вивченні теми депортації українського населення Польщі (зокрема лемків) у 1944–1946 роках, їх розселення на території УРСР та подальшої соціально-економічної та психологічної адаптації в умовах соціалістичного суспільства належить історіку В. Кіцаку [10; 11; 12], який опублікував чималу кількість статей, присвячених зазначеній проблематиці. Дослідник подає короткий огляд історіографії депортації українців Польщі в УРСР. Вихід у світ значної кількості збірок архівних документів, а також праця в архівах дозволили розширити дослідження переселенської тематики. З'явилася значна кількість статей, що деталізують проблему депортацій та адаптації переселенців у нових умовах. Важливою для нашої розвідки є двотомна монографія «Лемківщина», авторами якої є вчені Інституту народознавства НАН України у Львові [13]. Вагомий внесок у вивчення теми про історію лемків у ХХ ст., особливостей життя українських верховинців на своїх етнічних

землях, матеріальної та духовної культури, насильницької депортації українського населення Польщі в 1944–1947 роках на територію Радянської України та подальшої соціокультурної, економічної та психологічної адаптації, збереження самотутньої традиційної культури в нових геополітичних умовах належить В. Наконечному, який захистив кандидатську дисертацію «Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах» [14]. На сьогодні, як бачимо, кількість монографій, спогадів, публіцистичних видань, збірок документів та науково-теоретичних праць з історії та культури лемків є чималою. Однак, ще не всі аспекти цієї тематики висвітлено, зокрема регіональний аспект переселення лемків на Лівобережну Україну – до Полтавської області (Полтавщини), трансформації їхнього способу життя та традиційної культури в 40-х роках ХХ – на початку ХХІ ст., що автор ставить за мету цієї наукової розвідки.

У результаті обміну українським і польським населенням між Польською Народною Республікою і СРСР, згідно з договором 1944 року, близько 500 тис. лемків покинули свою споконвічну територію і переселилися у Львівську, Тернопільську, Миколаївську, Херсонську, Полтавську області. Близько 150 тис. лемків, що залишилися, польський уряд депортував у 1947 році в західні воєводства своєї країни. Пізніше частина їх повернулася у рідні Карпати. У 2007 році виповнилося 60 років з часу завершення депортації етнічних українців з Польщі до УРСР. Тільки після утвердження в Україні реальної, а не декларативної, як за часів тоталітаризму свободи слова і друку, з цієї теми з'явився ряд ґрунтовних розвідок: статті М. Якименка [15], В. Кіцака [16], Ю. Сороки [17], С. Різніченка [18].

Історія лемків, їхня доля сповнені драматичними подіями, через які межі території розселення лемків, їх політичний статус і державна приналежність часто змінювалися. За княжої доби Лемківщина належала до Київської Русі, Галицько-Волинського князівства (північна частина). Цей край захоплювали й ділили між собою іноземні поневолювачі. Найтрагічніше сталося уже в наш час: після Другої світової війни внаслідок злочинного зго-

вору між урядами Польщі та Радянського Союзу корінне населення північної Лемківщини було вирване зі своїх земель і насильно депортоване на південь Радянської України (1944–1946) та у північно-західні воєводства Польщі (за акцією «Вісла» 1947 р.). За всієї складності історичної долі, асиміляційних процесів, які тривають і досі, лемки стійко захищали свою самотутність, поряд з етнографічною самоназвою вживають етнонім *русини*, у новітній час – *українці*, яким підкреслюють історичну належність до східнослов'янської спільності й органічну етнокультурну єдність з українським етносом.

Згадуючи історію репатріації населення, зазначимо, що 9 вересня 1944 року ухвалено постанову про добровільне виселення з Підляшшя, Холмщини, Посення та Лемківщини всього українського населення за лінію Керзона. Сам процес виселення лемків з їхніх споконвічних земель розпочався 1 листопада 1944 року, коли був відправлений перший ешелон з лемками с. Стрільці Грубешівського повіту. Ешелон складався з 28 вагонів, що повезли в УРСР таємно 78 господарств, у складі яких було 290 осіб. Останній потяг було відправлено 12 липня 1946 року з Влодавського повіту у складі 15 вагонів (27 господарств загальною кількістю 71 особа). Унаслідок акції насильницької депортації, що розпочалася у вересні 1945 року, а закінчилася у серпні 1946 року, в УРСР було переселено 482 тис. осіб. Перша партія депортованих українців прибула на Полтавщину в грудні 1944 року – 7 осіб, у січні 1945 року – 29 осіб; липні 1945 року – 2094 особи [19, с. 5–6]. Полтавський облвиконком і бюро обкому КП(б)У, виконуючи відповідні розпорядження ЦК ВКП(б), 23 грудня 1944 року ухвалили постанову «Про підготовку до прийому, розміщення і влаштування українського населення в районах Полтавської області, евакуйованого з території Польщі». Станом на 10 січня 1946 року в усі райони Полтавської області з-під Кракова, Білостока, Любліна і Бреста було доставлено 1910 сімей – 8171 особу [20]. Усі лемки, які в 1945 році були переселені на Полтавщину, а саме, у Зіньківський район, проживали в мальовничому с. Кам'яна Новосанчівського повіту Краківського

воеводства, неподалік від курортного містечка Криниця. Звістку про переселення до Полтавського краю прийняли з болем і тугою в серці, але сподівалися, що на новому місці будуть розміщені в одному селі. Тяжка дорога до станції Гадяч (Полтавщина) тривала 6 тижнів, і лише в середині червня 1945 року людей було розміщено по селах Зіньківського району, але не разом, а по 3–4 сім'ї у кожному селі. Це переважно багатодітні сім'ї та ще й з худобою, яку необхідно годувати. «Маленьких дітей везли в глибоких діжах для зерна, щоб не повипадали з розбитих вагонів і не погубилися. У неділю виходили в полі чи на станціях, де доводилося зупинятися, і відправляли церковну службу. Багато пережили і на все життя запам'ятали цей час лемки-переселенці», – зазначає нащадок переселенців Микола Ткачик. «Просто неба чекали чотири доби, поки приїхали підводи, щоб розвести по селах. Найтяжче було, коли ми зрозуміли, що разом нам жити не доведеться. Понад 50 кілометрів перевозили на підводах, часто по кілька днів не знали, де вони є і хто їх везе. Багато речей було загублено, а ще більше вкрадено. На місцях поселення переселенців чекали нові випробування, розчарування. Будівель, придатних для проживання, фактично не було. 4 родинам довелося жити у сільському клубі, а 16 дітей спали на сцені в сні. Декого поселяли в колгоспних курятниках. Лише в 1952 році всі лемки мали такі-сякі, але власні будиночки, які самі й збудували. Були обіцяні добрі умови. У своїх селах ми залишили добротні будинки. Усього в Зіньківський район було привезено понад 50 сімей. Та не минуло й року, як залишилося менше половини. Почали втікати на захід, мали надію повернутися до рідних домівок. Однак це було не можливо» [25, с. 28]. Найбільше переселенців-лемків було в Лютенських Будищах, Шилівці, Соколовщині, Горобіях. «У с. Селещина Машівського району, – читаємо в протоколах бюро Полтавського обкому КП(б)У від 21 серпня 1945 року, – на квартирі колгоспника мешкає в одній кімнаті дві родини громадян Ящичак та Бокок, які складаються з 13 осіб. У кімнаті дуже тісно і брудно. Незважаючи на те що ці родини є членами колгоспу, працюють добре, голова сільської ради та голова колгоспу

до таких неподобств ставляться байдуже. У с. Базилевщина три родини зовсім не мають житла і мешкають у будинку школи. Загалом, за свідченням тих же партійців, – наголошує Микола Якименко, – на Полтавщині переселенці мешкають в антисанітарних умовах» [19, с. 6]. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У, а за ними облвиконкоми та партійні бюро час від часу приймали постанови (зокрема, Постанова бюро Полтавського обкому КП(б)У і облвиконкому від 23 жовтня 1945 року «Про невідкладні заходи по господарському облаштуванню українського населення, що прибуло з Польщі на територію Полтавської області»), різноманітні розпорядження й численні накази щодо облаштування новоселів, але ситуація ніколи не була задовільною. Відповідно до Постанови Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 22 вересня 1945 року «Про компенсацію переселенцям за майно, яке залишилося в Польщі» бюро Полтавського обкому разом з облвиконкомом 2 жовтня 1945 року ухвалили рішення видати продовольче зерно з розрахунку 4 центри за кожний гектар озимини, що залишилися в Польщі [19, с. 6]. Однак ніхто не одержав потрібної компенсації за втрачене рухоме та нерухоме майно. Обіцяна урядом УРСР компенсація видавалася на основі подання до місцевих органів влади опису майна, яке переселенці залишили в Польщі. Полтавський історик Микола Якименко називає кількісні показники за матеріалами Державного архіву Полтавської області (далі – ДАПО): станом на 1 квітня 1949 року загальна кількість родин, що подали відповідні описи, становила 359, або 18,7 % усіх новоселів. Розрахунки були проведені з 327 господарствами (17,1 %) на суму 3171,5 тис. крб), у тому числі натурою – 545,3 тис., грішми – 2626,2 тис. крб. Грошова допомога на переселенську родину становила від 500 до 1300 крб. Згідно з постановою бюро обкому і облвиконкому від 6 лютого 1946 року, переселенець повинен був протягом двох тижнів після прибуття на нове місце подати опис свого майна [19, с. 7].

У ДАПО зберігаються скарги переселенців на відсутність у них елементарних побутових умов. Так, у протоколі № 294 бюро Полтавського обкому КП(б)У від 18 червня 1946 року читаємо: «Матеріально-побутові умови для сімей переселенців не

створені, садиби і городи не виділені, насінням городніх культур не забезпечені, будівництво житлових будинків не розпочате. Допомога в забезпеченні одягом, взуттям і харчовими продуктами не надається» [21]. Не бажаючи працювати задарма в колгоспі, немало переселенців уже через кілька місяців після прибуття на Полтавщину намагалися виїхати в Західну Україну (Тернопільська область). З 1910 сімей, що в 1944–1945 роках прибули на Полтавщину, у 1945 році самовільно виїхали 266 родин (1014 осіб обох статей). Шести сім'ям (20 осіб) влада дала офіційний дозвіл на переїзд. Станом на 1 січня 1946 року в області нараховувалося 1638 родин новоселів (7 137 осіб), із яких подали заяви про вступ до колгоспу лише 488 родин, тобто приблизно третина від їх загальної кількості [19, с. 8]. Керуючись постановою Раднаркому УРСР і ЦК КП(б) У від 23 березня 1946 року, бюро Полтавського обкому разом з облвиконкомом 29 березня 1946 року ухвалили спільну постанову, яка зобов'язувала голів виконкомів районних рад, депутатів та секретарів КП(б)У здійснювати систематичний контроль за виконанням рішень Раднаркому і ЦК КП(б)У, виконкому обласної ради про заборону видавати будь-які документи на право виїзду з відповідних районів евакуйованого з Польщі населення в інші області УРСР.

Оцінка причин втечі переселенців з Полтавщини свідчить про необізнаність партійних і радянських керівників про життя новоселів. Так, були затверджені постанови бюро Полтавського обкому КП(б)У від 18 червня 1946 року «Про стан політико-масової роботи серед українського населення, евакуйованого з Польщі до Велико-Багачанського району» та від 30 липня 1946 року «Про стан політико-масової роботи і господарського облаштування сімей переселенців, що прибули з Польщі в Машівський і Комишнянський райони». У 23 районах Полтавської області, де жили лемки, з метою активізації роз'яснювальної роботи у формі бесід, доповідей та лекцій 29 серпня 1946 року було відправлено пропагандистів з числа працівників обкому КП(б)У, облвиконкому та інших обласних організацій. Наголосимо, що реальні умови життя голодних людей у 1946–1947 ро-

ках диктували поведінку переселенців, а не партійні постанови. Наведемо приклад заяв та скарг: «Ми, що нижче підписалися, – читаємо в колективній заяві групи новоселів Нехворощанського району до Полтавського облвиконкому в березні 1947 року, – дякуємо за надану допомогу в січні місяці і одночасно просимо подальшої допомоги, бо засобів до існування у нас абсолютно немає ніяких. А так не хочеться гинути від голоду!» У скарзі на умови існування, що надійшла до облвиконкому від Павла Євдюка з Миргородського району, переселенець просив пояснити, навіщо їх евакуювали з Польщі і як їм одержати компенсацію за своє майно, яку обіцяв головний уповноважений українського уряду. Серед архівних документів трапляються скарги до секретаря ЦК КП(б)У М. С. Хрущова в надії на те, що він може вплинути на стан справ з облаштуванням переселенців. «Прошу вас допомогти, – писав Іван Жилич із с. Лютенські Будища Зіньківського району 12 лютого 1947 року до партійного вождя. – В колгоспі у 1946 році я виробив 500 трудоднів, але хліба дали мало... Звернувся я до голови колгоспу Теслі Ф. Г., щоб дав соломі, однак Тесля почав називати мене поляком, дезертиром і гадом, обматюкав при усіх колгоспниках... А про те, що я хліба не маю зовсім, так я вже не знаю, куди звертатися, і вже скоро рік, як я не одержую ніякої допомоги» [19, с. 9]. Утративши віру в дієвість відповідних постанов обласної партійної і державної влади (за 1945–1947 рр. їх було прийнято 28), переселенці втікали на Захід. Станом на 1 жовтня 1947 року на Полтавщині залишилося 359 сімей, а на 1 квітня 1949 року – у 23-х районах Полтавської області з 1910 родин мешкало 284 або більше ніж 1000 осіб обох статей. Найбільше сімей переселенців осіло в Зіньківському (більше 50), в Козельщинському (45), Чорнухінському (32), Нехворощанському (26), Машівському (25), найменше – у Яготинському, Полтавському (4), Семенівському (4) і Карлівському (1) районах [20, с. 10]. Разом із селянством України переселенці жили в злиднях не тільки в 40-х, але й у 50-х і 60-х роках ХХ ст. Вони так і померли з тугою за втраченою батьківщиною, за рідною домівкою на не своїй власній, а колгоспній землі.

Прочитавши документальну поему В. Прислопського «Лемки Зіньківщини» [22], що презентована на Першому міжрегіональному фестивалі лемківської культури «Барви Лемківщини», дізнаємося про походження етнографічної групи – лемків, їх трагедію і відродження на українській етнічній території. Через поему проходять образи батьків, до яких автор ставиться з любов'ю, повагою і пошаною. Імена, прізвища людей, назви населених пунктів не вигадані, а дійсні. Після їхньої смерті, він відчуває необхідність не поривати зв'язків з рідними місцями, тому їде в Польщу в с. Кам'яна, щоб прилучитися до малої батьківщини: «До лемківської долі доторкніться, відчуйте весь її трагізм, у час отой далекий поверніться, дізнайтеся, як діяв сталінізм. Хоч лемків вирвали з корінням з землі своєї в злі роки, проте вони ростуть з насіння, яке посіяли батьки» [22, с. 1].

Територія розселення лемків – Низькі Бескиди – сприятливіша для хліборобства, ніж у східних сусідів – бойків. У скотарстві переважала велика рогата худоба, але лемки більшою мірою, ніж бойки, займалися випасом овець. Були поширені різні домашні промисли: обробка дерева, каменю, вовни, ткацтво, гончарство, виготовлення дерев'яного посуду. Малоземеллям зумовлюється заробітчання і численна еміграція лемків за океан. Для поселень лемків характерна скупченість у долинах рік і річок та здебільшого однулична забудова. Традиційний лемківський селянський двір складався з довгої хати, яка під одним дахом об'єднувала всі основні житлові й господарські приміщення (хату, сіни, комору, стайню, стодолу – «боїще»). Рідко можна було побачити селянський двір із кількох будинків. До середини ХХ ст. в архітектурі й інтер'єрі житла лемків збереглися архаїчні елементи: зрубне будівництво, замазування щілин між вінцями зрубу і забілювання їх, велика курна піч, гряди (балки – полиці попід стелею) в хаті, глинобитна долівка, чотирихилий дах, покритий житніми сніпками – «жупами». Анатолій Ядловський згадує про с. Кам'яна, звідки переселився на Полтавщину: «Хати в селян були в основному дерев'яні, чисті, світлі, просторі, мали по дві, три жилі кімнати. Дахи хат покри-

вали дерев'яними гонтами. Найкращим матеріалом для виробництва гонтів була карпатська ялиця, яка росла в затишній гушині. Кожний господар мав своє обійстя, яке ще називали “хижою”. Обійстя були різної величини, але майже ніколи не менші, як 25 арів. Хижом називали і жилий будинок, і кухню, котра не мала іншої назви. Житловий будинок складався з хижі (кухні), комори, сіней, кімнатки, іздебки (світлиці) і кунати. В хижі була велика піч з комином, в якій пекли хліб і варили страви. В кутку, відразу за дверима, стояла постіль, далі стіл і друга постіль, мисник, лави і стільці. Прикрасою хижі були ікони і настінний годинник. У коморі було одне або два ліжка, кам'яна піч (для нагрівання), стіл, лавки, стільці. В сінях було порожньо, бо з них виходили четверо дверей і була драбина чи вихідні східці на дах (стріху). У кімнатці були дві-три бочки капусти, ручний млинок, евалярен і поруччя на стару робочу одягу та міхи. Іздебка – найбільша частина хижі без опалювання. Тут стояли одне-два ліжка, шафа, скриня на святковий одяг, стіл, лавки. У скринях було хлібне зерно, борошно, бринза, масло, солонина, сушені овочі, гриби чи навіть мед, якщо в господарстві була пасіка. Єдиний харч, який не міг бути під ключем – хліб, його, переважно діти, могли їсти будь-коли. Окремою будівлею була стайня для рогатої худоби, стаєнка (конярка) для коней, боїско для молочення, причілок, плянтро і решта піддашся для сіна і соломи. Пелевник був для полови, січки і посліду. Прибудови до стайні чи стодоли – колешня (возівня), кутки для курей, гусей, качок. Інколи третьою будівлею був ще шпихлір на збіжжя, під котрим звичайно була пивниця на бараболу, карпелі, буряки. У кутку подвір'я обов'язково була криниця з чистою водою. Зазвичай все обійстя було обсажене фруктовим садом до якого не мала доступу жодна тварина. Був малий город з яриною. Від дороги до подвір'я вела обгороджена «уличка» без накриваних хвірток і брам. Під час жнив усі працювали в полі, вдома залишалися маленькі і хворі, але вони змушені були готувати їжу. До церкви в неділю і на свята ходили всі, вдома не залишався ніхто. З Прибудови до церкви ішли босими, а перед церквою в потоці (річці)

мили ноги, взувалися і взутими заходили в середину церкви. У селі була крамниця, в якій жиди торгували різним крамом чи дві крамниці: одна – біля дороги, а друга – біля пасіки» [23, с. 16–17].

Під час виселення на Україну в червні 1945 року три дзвони, як і всі інші церковні речі, люди забрали з собою і привезли на Полтавщину. Спочатку вони були в с. Лютенські Будищі Зіньківського району в одній із хат, відведеній під церкву. Радянська влада заборонила здійснювати відправи, і дзвони забрав до себе Онуфрій Олешневич. Пізніше ці дзвони потрапили до міст Гадяча і Полтави. Так з одного с. Кам'яна лемки були розселені переважно в Каланчанському районі Херсонської області – сім'я Петра Ядловського – в Каланчуку; у Зіньківському районі Полтавської області – в селах: Бобрівнику – сім'ї Йосипа Гогоця і Петра Гогоця та Антонія Рибінського; Павлівці – Якова Ядловського і сім'я Поливки; Шилівці – Прислонських, Хиляків та Фучків; Будищах – Хміль, Полянських, Жиличів і Артемія Жука; у с. Сари Гадяцького району потрапила сім'я Михайла Жука. Деякі з вихідців села потрапили в окремі райони Донецької обл. У Тернопільській обл. – у м. Підгайці, с. Новосілка та хуторі Бехерів, с. Вікторівка, Гусятині, с. Переходи та Зелена; Івано-Франківській області – с. Кукільники і Слобода Галицького району, с. Глибоке Коломийського району, с. Лопушня Рогатинського району, у Надвірній, Долині, у с. Липове Тисменицького району; Львівській області [19, с. 22–23]. Їх поселяли в старі, нікому не потрібні будівлі, які були порожніми, у тваринні ферми, у бараки – будівлі, зведені з пустої породи, яка відсіювалася при видобуванні вугілля. У бараках дехто з них жив аж до отримання квартир майже все своє життя. Багато з них через певний час повернулися в Тернопільську, Львівську та Івано-Франківську області, ближче, де залишилася їхня земля, і тут осіли назавжди – жили з надією про повернення на рідну Лемківщину.

Народне вбрання відзначалося простотою і локальними особливостями в різних частинах і місцевостях Лемківщини. Виготовлялося воно здебільшого з матеріалів домашнього виробництва. Характерні компоненти традиційного одягу

лемків – коротка безуставкова жіноча сорочка («чахлик»), чоловіча з розрізом на плечах («опліч»), спідниці («фартухи») – для дівчат з кольорової тканини, для старших жінок з чорної – запаски в дрібні зборки («збиранки»), вузькі чоловічі штани, синя камізелька («катанка»), сердак з білої вовни – «гуня», коричнева сукняна куртка – «гунька», довга прямоспинна чуга – «чуганя» з великим коміром, оздобленим довгими китицями «свічками» [24]. Взуттям слугували шкіряні постоли «сербці» або чоботи. Своєрідними були побут, звичаї, духовна культура лемків, що чекає своїх дослідників на сучасному етапі. На самобутність і локальні культурно-побутові відмінності впливали дуже різні за походженням і національним характером культури сусідів – поляків, словаків, угорців, чехів. Багатівікове спілкування з ними залишило помітний слід у традиційній матеріальній і духовній культурі лемків.

Перші відомості, матеріали про лемків та їхні спогади з'явилися в 1997 році в газетах «Полтавська думка» і «Зоря Полтавщини», коли в українській пресі і на радіо почала з'являтися інформація до 50-річчя операції «Вісла» [25, с. 27]. Невдовзі назріло питання створення обласного товариства «Лемківщина», що обговорювалося на установчій конференції, яка відбувалася за сприяння голови полтавського товариства «Україна – Світ» В. Кошової та полтавського історика, професора М. Якименка, якого було обрано головою, а заступником голови товариства, а згодом головою – М. Ткачика. Значну роботу було проведено для створення документального фільму «То була операція “Вісла”» у трьох частинах, який показували на Полтавському телебаченні та телеканалі УТ-1. Нині побачила світ книга «Межею чужини розірване життя» [19], де зібрано архівні довідки, спогади лемків і фотодокументи, що збереглися у нащадків переселенців на Полтавщині та у фондах обласного Держархіву. У Полтавській області нині мешкає більше 10 тис. лемків. У Зіньківському районі – близько тисячі. Це вихідці з-під Нового Санча – сіл Кам'яна, Лабова, Поляни, Нова Весь. М. Ткачик згадував, що «місцеві жителі Зіньківщини любили переселенців, хоча і називали

“поляками”. Дивовижна працелюбність, людяність, чуйність, віра в Бога, висока культура не залишилися непоміченими. Коли ще жили в сільському клубі, то наша мама як видоїла корову то виносила відро на вулицю, наливала по склянці своїм дітям і місцевим дітлахам аж доки відро не спорожніло. І так щоденно. Ми врятували від голоду багато дітей, адже корів у місцевих жителів не було. Петро, Семен Фучки відремонтували олійницю і млин, відновили пасіку в колгоспі. У них були пилки для дерева, тому будівництво пішло жвавіше, льохів і колодязів. У селі Лютенські Будища жили покрівельники Онуфрій Олешневич і Йосип Полянський. Їх знали не лише в Полтавській області. Їх металеві дахи – то справжні витвори мистецтва. Вам відоме ім'я Олени Хохоляк, жінки-трактористки, яка в 70-х роках стала ініціатором руху “Дівчата, на трактор!” Відоме ім'я лемка І. О. Гопея із Нової Весі. Він працював головою Полтавського облвиконкому, обирався народним депутатом України» [22, с. 29].

Лемки внесли помітний вклад у розвиток культури і мистецтва нашої держави. Яскраві національні костюми передаються з покоління в покоління. На концертах діти, молодь виступають у них. Деякі речі тепер перебувають в експозиції Полтавського краєзнавчого музею. Місцеві жителі запам'ятали і досі повторюють лемківські приповідки. Усі разом співали лемківські пісні, сподівалися жити разом, будували церкви. На свята і в неділю всі сходилися помолитися. У 1950-х роках у Зіньківському районі зруйнували церкви, то лемки ходили до м. Гадяча за 50 км, де священиком був лемко з родини Ткачик. Олешневичі зберігали церковний дзвін, привезений з Кам'яної, який громадою буде передано до м. Полтави. Минули роки, і в Зінькові збудували нову церкву – скарбницю духовності, у якій можна зустріти нащадків лемків. Протягом століть вони берегли самотню культуру, звичаї, обряди. До цього часу зберігся звичай лемків – збиратися на храм на Спаса (19 серпня) в Лютенських Будищах, а на Різдво (7 січня) – у с. Шилівка. Це були і є незабутні дні, коли з усього району лемки сходилися за 20–30 км, щоб зустрітися зі своїми рідними. Співали пісні, згадували рідні місця,

ділилися радощами і болем. М. Ткачик оповідав: «Ми думали, чи зможемо коли-небудь відвідати рідні краї, гори, могили предків? Ми досі не знаємо все про долю наших рідних, які залишилися по той бік кордону. Все менше живих свідків, які пам'ятають про життя на історичній батьківщині» [25, с. 30].

1 травня 2011 року в с. Лютенські Будища Зіньківського р-ну відбувся І-й Міжрегіональний фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини», на якому запалала перша лемківська ватра на Лівобережжі (Полтавщина), а в Україні вона стала дев'ятою. Фестиваль зібрав чимало гостей з усієї України (кілька тисяч осіб). Перший заступник голови Зіньківської райдержадміністрації Олександр Терещенков, який понад 20 років працював директором місцевої школи, подібного за чисельністю зібрання в їхньому селі не пригадує. Найпочеснішою серед них була 87-річна Ганна Дементіївна Олешневич, яка є не лише найстаршою лемкинею Зіньківщини, а й залишилася на сьогодні в Лютенських Будищах єдиною з того покоління людей, яким долею судилося зазнати розпачу, страху, образи від примусового виселення із землі предків. Нині Ганна Олешневич має велику й люблячу родину: вісьмох дітей, стільки ж невісток і зятів, десятеро онуків і чотири правнуки. Усі дорослі нащадки Олешневичів знайшли своє місце в житті. На сьогодні в Зіньківському районі проживає 57 сімей лемків.

Серед поважних гостей і офіційних осіб на фестивалі були: голова Всеукраїнського товариства «Лемківщина», заслужений працівник культури України Олександр Венгринович, заступник голови Львівської обласної організації Всеукраїнського товариства «Лемківщина» Я. Козак, член правління Київської обласної організації І. Челак, поет зі Львова Б. Пастух, співачка з м. Чорткова на Тернопільщині М. Вудка. Перед початком фестивалю благочинний отець 10-го округу Полтавської єпархії Іоанн Бабич відслужив молебень, після якого координатор фестивалю, перший заступник голови Зіньківської райдержадміністрації О. Терещенков наказав запалити традиційну лемківську ватру, і фестиваль розпочався. Вітальне слово мав голова Полтавської обласної організації Все-

українського товариства «Лемківщина» М. Ткачик. Він наголосив, що товариства лемків існували ще з 1980-х років як громадський рух, а після 1997 року, коли були відкриті архіви щодо операції «Вісла», зареєструвалися як громадські об'єднання. Тоді ж відбулися перші лемківські ватри в Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській областях. Кілька годин гостей розважали фольклорні колективи та єдиний на Полтавщині дует «Яворина» (подружжя Ільїних Ірина та Геннадій – с. Опішня Зіньківського р-ну), у репертуарі якого є 30 лемківських пісень. Біля сцени можна було придбати полтавські сувеніри, привезені народними майстрами, серед яких неабияку популярність мали роботи члена Національної спілки народних майстрів з виготовлення народної іграшки – ляльки-мотанки Н. Свиридюк (м. Полтава).

На Лівобережній Україні Полтавщина сьогодні є лідером лемківського руху. Науковці краю серйозно займаються вивченням історії лемків, у якій є багато не висвітлених питань, зокрема духовної культури. Місцеві жителі в Лютенських Будищах говорять, що лемки – народ неконфліктний, порядний і майстровитий: «ніхто з них не подався у п'яниці, а часто володіють унікальними, забутими ремеслами. Наприклад, син Ганни Олешневич Іван – єдиний на все село і округу пічник. Слід зазначити, що лемки багато пережили, але тут, на Полтавщині, заслужили повагу від людей своїм працелюбством і вірою в Бога. Ідею проведення фестивалю лемківської культури, – відзначав М. Ткачик, – підтримали в районній адміністрації в особі першого заступника голови Зіньківської райдержадміністрації О. Терещенкова, який доклав багато зусиль для його проведення» [24, с. 8]. Цьому підтвердженням є діючий при школі в с. Лютенські Будища краєзнавчий музей, де почесне місце займають експонати, що представляють лемківську культуру. Його відвідали всі гості фестивалю та місцеві жителі. Це 9-й фестиваль етнічної культури в Україні. Найбільший був у Монастирську на Тернопільщині. О. Венгринович наголосив, що «Всеукраїнське товариство “Лемківщина” об'єднує громади лемків у 18-ти областях України. Ми втратили малу батьківщину, за що маємо біль у

серці. У нас виробився інстинкт самозбереження, ми продовжуємо бути дружніми й радіємо кожній новій зустрічі» [24, с. 8]. Полтавщина гостинно прийняла переселенців з Польщі, лемків тут шанують. Полтавці нині відроджують лемківську пісню в особі дуету «Яворина» (подружжя Ільїних – Ірина та Геннадій), який виступає на фестивалях у Польщі та Україні. Перший Міжрегіональний фестиваль лемківської культури «Барви Лемківщини» справді вийшов яскравим і вдалим. «Плани на наступний рік є набагато амбітніші, адже це рік проведення чемпіонату Євро-2012, де приймаючими сторонами є Україна та Польща, що ще більше зближить наші країни, тож продовження фестивалю відбудеться», – зазначив М. Ткачик [24, с. 8].

Отже, завдання нащадків – пронести в собі і передати наступним поколінням лемківський дух, лемківські традиції, звичаї, обряди, які є невід'ємною частиною духовної культури українського народу. Хай у майбутньому живе лемківська доброта, працелюбність, чесність, людяність, віра в краще майбутнє, пам'ять про минуле.

Література

1. Вагилевич І. Лемки – мешканці західного Прикарпаття / І. Вагилевич // Народна творчість та етнографія. – 1965. – № 4. – С. 75–80.
2. Болтарович З. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976.
3. Тарнович Ю. Польська політика в Лемківщині / Ю. Тарнович // Аналіз Лемківщини. – Кліфтон : Фондація дослідження Лемківщини, 2001. – Ч. 6. – С. 11–27.
4. Кугутяк М. 50-ліття акції «Вісла»: історія і сучасність / М. Кугутяк // Аналіз Лемківщини. – Кліфтон : Фондація дослідження Лемківщини, 2001. – Ч. 6. – С. 29–32.
5. Оленич І. Доля Лемківщини / І. Оленич. – Л. : Каменярь, 1992. – 119 с.
6. Красовський І. Лемки – етнографічна група українського народу / Іван Красовський // Народна творчість та етнографія. – 1969. – № 4. – С. 21–25.
7. Красовський І. Хто ми лемки... / І. Красовський, Д. Солинко. – Л. : Редакційно-видавничий відділ обласного управління по пресі, 1991. – 46 с.
8. Капустян Г. «Зглянься, милий боже, на нас, лемків безталанних» // Межею чужини

розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. д-ра іст. наук, проф. М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – С. 60–63.

9. *Сергійчук В.* Трагедія українців Польщі / Володимир Сергійчук. – Т. : Книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1997. – 440 с.

10. *Кіцак В.* Депортація українців Польщі в УРСР: історіографія проблеми / В. Кіцак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Т. : Літопис, 2000. – Вип. 10. – С. 296–299.

11. *Кіцак В.* Переселення українців Польщі до УРСР (1944–1947 рр.) // Наукові записки : збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова. – К. : НПУ, 2000. – Ч. 3. – С. 153–160.

12. *Кіцак В.* Соціально-психологічна адаптація переселенців із Закарпаття в Західній Україні (1944–1947 рр.) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Історія. – Т. : Літопис, 1999. – Вип. III. – С. 144–148.

13. Лемківщина. Земля – люди – історія – культури. – Т. I, II. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Наукове тов.-во імені Шевченка, 1988. – (Серія «Записки Наукового товариства ім. Шевченка») / [голова редкол. : Б. Струминський]. – 1988. – Т. 1. – 568 с.; 1988. – Т. 2. – 495 с.

14. *Наконечний В. М.* Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 09.00.12 – українознавство. – К. : КНУ ім. Тараса Шевченка. – 20 с.

15. *Якименко М.* Депортація українців із Польщі на Полтавщину в 1944–1945 роках та її соціально-економічні наслідки // Березіль. – 1998. – № 1–2. – С. 162–169.

16. *Кіцак В.* Розселення українців Польщі в УРСР // Молода нація. Альманах. – К. : Смолоскип, 2000. – № 1. – С. 96–122.

17. *Сорока Ю.* Переселення українців з етнічних земель і польського населення з УРСР (1944–1946 рр.) // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К. : УНІСЕРВ, 2001. – Вип. V. – С. 95–99.

18. *Різніченко С.* Депортація лемків з території Польщі в Україну в період з 1944 по 1946 рр. // Злагода. – 2000. – № 2. – С. 16–17.

19. Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. д-ра іст. наук, проф. М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – С. 5–6.

20. ДАПО. – Ф. 4085, оп. 9, спр. 28, арк. 16; спр. 64, арк. 25–28.

21. ДАПО. – Ф. 15, оп. 1, спр. 385, арк. 4.

22. *Прислосський В.* Лемки Зіньківщини. – Зіньків, 2011. – 36 с.

23. *Ядловський А.* Історія села Кам'яна (Лемківщина) // Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. д-ра іст. наук, проф. М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – С. 14–26.

24. Вечірня Полтава. – 2011. – № 19. – С. 8.

25. *Ткачик М.* Довга дорога з батьківських земель на велику Україну // Межею чужини розірване життя: депортація лемків із Польщі в Україну 1944–1947 рр. / за ред. д-ра іст. наук, проф. М. А. Якименка. – Полтава : Сімон, 2007. – С. 27–31.